

PETSAMON SUURI VAKOILUJUTTU 1939

Oulun yliopisto
Historian laitos
Suomen ja Skandinavian
historian Pro gradu -tutkimus
Juha Hagelberg , kevät 1998

SISÄLLYSLUETTELO

JOHDANTO

Palanen Petsamon historiaa.....	4
Tutkimustehtävä.....	7
Tutkimustilanne ja lähteet.....	11

1. ESINÄYTÖS

1.1. Rasmus-Antti yöjalassa.....	14
1.2. Katkaistuja ja liitettyjä yhteyksiä.....	16
1.2.1. Iivari Vesterelven tapaus.....	16
1.2.2. Salaperäinen puhelinlinja.....	18
1.2.3. Rajan takaisia yhteyksiä.....	19
1.3. Kemin kauhu loihii jutun.....	21
1.3.1. Illegaalisen vasemmistoagitaattorin näköinen mies	21
1.3.2. Kemiläistä kuulustelutekniikkaa	22
1.3.3. Piruako ryssä tekee sellaisella vakoojalaumalla Maattivuonossa ?.....	24

2. SUKSENJÄLKIÄ, PRASKAA JA PORONKOIPIA

2.1. Uula Haltan hiihtoretki.....	27
2.1.1. Suksenjälkiä tunturissa.....	27
2.1.2. Paliskunnan rahastonhoitaja huolestuu.....	29
2.2. Elämää Petsamon rajakomppaniassa.....	31
2.2.1. Reippaat rajamiehet.....	31
2.2.2. Vain sellainen joka juo, on oikea rajavartija.....	33
2.2.3. Raitista ilmaa ja muuteltuja piirrustuksia.....	35
2.2.4. Poronkoipinahka suojaa yllättäviltä muutoksilta.....	36
2.3. Epäilyttävän hulvatonta menoa vai provokaatiota.....	38
2.3.1. Huotari Jeremejeffin puolijulkinen salakapakka.....	38
2.3.2. Epäilyttäviä tuttavuuksia.....	40

2.3.3. Poliittinen provokaatio vai valtion budjetti ?.....	41
--	----

3. KEMIN KAUHEISTA KUULUSTELUISTA VAASAN VALIKOIVAAN HOVIOIKEUTEEN

3.1. Lantalaista pettämällä syytön mies reikään.....	43
3.1.1. Uula ja Piera tunnustavat.....	43
3.1.2. Vakoiluorganisaatio paljastuu.....	45
3.1.3. Lapinmies ei kakkaa siihen mihin kyykistyy.....	46
3.2. Tutkintaa ja hutkintaa.....	48
3.2.1. Valpo kokoaa tokkaansa.....	48
3.2.2. Tossu pois ja pampulla jalkapohjiin !.....	50
3.3. Tasapuolisia ja tarkoitushakuisia tutkimusmetodeja.....	52
3.3.1. Hellämielisyys johtaa peruutuksiin.....	52
3.3.2. Kuka oli lopulta syyllistynyt ja mihin ?.....	55
3.3.3. Pakotettu tunnustus ei poista teon rangaistavuutta.....	59

4. KUOLEMA KORJAA SATOA

4.1. Jääkärikapteenin viivästetty kuolema.....	62
4.1.1. Vaimennettu vahingonlaukaus.....	62
4.1.2. Väärentämisen logiikkaa.....	63
4.1.3. Suuret herrat liikekannalla.....	66
4.2. Oiva, omituinen everstiluutnantti.....	69
4.2.1. Pommarijääkäristä Lapin rajavartioston komentajaksi.....	69
4.2.2. Lapin keisarin hermoromahdus.....	71
4.3. Juopon väepelin viimeinen ryyppy.....	75
4.4. Vakoilun vaikutuksia - talvisodan alkutahdit Petsamossa.....	77
4.4.1. Huolestuttavista tiedustelutiedoista huolimatta	77
4.4.2. Henkilökohtaisia ratkaisuja ja menetettyä luottamusta.....	79
4.4.3. Paikallista puolustusstrategiaa ja vastatoimia.....	81
LOPPULAUSE.....	85
Epilogi.....	95
LÄHDELUETTELO.....	97

LIITTEET

JOHDANTO

PALANEN PETSAMON HISTORIAA

Petsamo, itäisten ja läntisten kulttuurivaikutteiden kohtauspaikka ja saumakohta Euroopan pohjoisimmassa kolkassa, hyisen Jäämeren rannalla, on aina - Erno Paasilinnan "*Historiaa ja muistoja Petsamosta*" -teosten nimiä lainatakseni¹ - ollut kaukana maailmasta, mutta silti aina maailman kourissa. Golf-virran vaikutuksesta, pohjoisesta sijainnistaan huolimatta, alueen ilmasto on suhteellisen leuto. Meri ei jäädy edes talvella, mikä mahdollistaa ympärivuotisen me-riliikenteen syvien vuonojen uurtaman rannan suojaisiin satamiin.² Strategisesti tärkeän sijain-tinsa takia on Petsamo koko historiansa ajan ollut kiistakapulana eri intressipiirien välillä. Alueen hallinnasta ovat aikojen kuluessa olleet taistelemassa niin ruotsalaiset, tanskalaiset, norjalaiset, hollantilaiset, venäläiset, suomalaiset kuin saksalaisetkin. Lista voidaan lisätä vielä, ranskalaiset, italialaiset ja englantilaiset, jotka ensimmäisen maailmansodan aikana vaikuttivat Jäämeren rannikolla ja suorittivat maihinnousun mm. Petsamoon.³ Lisäksi maininnan ansaitsevat vielä amerikkalaiset ja kanadalaiset, joiden taloudelliset intressit kohdistuivat 1930-luvulla Petsamon luonnonrikkauksiin.⁴

Jo 1200-luvulta lähtien Jäämeren rannikon omistuksesta ja hallinnasta on käyty jatkuvaa kamp-pailua. Alussa lännestä Ruijan omistuksiaan pyrkivät laajentamaan Tanskan tuella norjalaiset, idästä Kuolan niemimaalta alueelle tunkivat Novgorodin vallan alla olevat karjalaiset sekä ete-lästä Suomesta käsin ruotsalaisten tukemat pirkkalaiset. Alueen kantaväestö saamelaiset, jotka itsekin olivat jakaantuneena toisistaan riippumattomiin ryhmiin, eivät voineet muuta kuin yrit-tää luovia erilaisten vallanpitäjien ja verottajien ristipaineessa. Varsinaisesti Petsamon voidaan katsoa astuneen poliittisen historian piiriin 1500-luvun alkupuolella, jolloin Iivana Julma pyrki vakiinnuttamaan valtaansa Jäämeren rannalla. Paikalle saapui venäläinen aatelismies, myöhem-min munkiksi vihitty Trifon, joka alkoi käännättää pakanallista elämää viettäviä saamelaisia kristinuskoon. Vuonna 1556 Trifon perusti Petsamoon luostarin, jonka lyhyt, mutta kulttuu-rillisesti merkittävä kukoistuskausi päättyi Pekka Vesaisen johtamaan hä-

---

¹ Paasilinna 1983 ja 1984.

² Ohlsson 1970, s. 1 - 2 ja 12; Suomenmaa IX.2 1931, s. 383.

³ Nevakivi 1970, s. 85 - 87; Rosberg 1919, s. 12 ja 18.

⁴ Vuorisjärvi 1990.

vityretkeen jouluyönä 1589. Hävitysretki liittyi Ruotsin Jäämeren rannikolle ulottuviin aluevaatimuksiin, jotka vahvistettiin Täyssinän rauhassa 1595.⁵

Ruotsi puolestaan luopui oikeuksistaan Jäämeren rannikkoon 1613 Knäredin rauhassa. Vuonna 1751 Tanska-Norja puolestaan pääsi Strömstadissa sopimukseen rajan käynnistä Venäjän kanssa. Osa alueesta jäi kuitenkin yhteisnautintaan, joten hallinnollisesti kaoottinen tila jatkui mm. Petsamossa aina viime vuosisadalle saakka. Viimein vuonna 1826 Norja ja Venäjä pääsivät Fellesmarkissa sopimukseen tämän Euroopan viimeisen jakamattoman alueen rajapyykkien paikasta. Raja sovittiin kulkevaksi Nautsista pitkin Paatsjokea kohti Jäämerta. Kolttakönkään kohdalla raja haukkasi palasen joen länsipuolelta, liittäen paikalle jo varhain rakennetun orto-doksisen kirkon Venäjän valtakuntaan. Vastalahjaksi taitavat norjalaiset neuvottelijat saivat käännettyä rajalinjan Kolttakönkäältä kohti itää, aina Vuoremijoelle saakka ja saivat haltuunsa moninkymmenkertaisesti suuremman vaihtoalueen. Näin syntyi Petsamon länsiraja, joka on paikallaan vielä tänäkin päivänä.⁶ (ks. liite 1)

Vuonna 1863 Suomen senaatti teki Suomen suuriruhtinaalle, keisari Aleksanteri II:lle, esityksen, että jos Rajajoen asetehtaan alue Karjalan kannaksella erotettaisiin maastamme, korvaukseksi annettaisiin Vuoremijoen ja Kalastajasaarenon välinen kaistale Jäämeren rantaa. Keisari hyväksyi vaihtokaupan asetuksella, mutta lupaus ei johtanut minkäänlaisiin konkreettisiin toimenpiteisiin. Tähän keisarilliseen asetukseen sekä punaisten kansanvaltuuskunnan 1918 Lenin-iltä saamaan lupaukseen perustuivat suomalaisten myöhemmin maan itsenäistymisen yhteydessä esittämät vaatimukset Petsamon liittämisestä Suomeen.⁷ Vapaussodan jälkimainingeissa tehtiin alueelle kaksi epäonnistunutta valtausyritystä, joista ensimmäinen tri Renvalin sekä jälkimmäinen jääkärimajuri K.M.Walleniuksen johdolla.⁸ Unelmasta tuli viimein totta 14.10.1920, jolloin Suomen ja Neuvosto-Venäjän välinen rauhansopimus allekirjoitettiin Tartossa. Petsamon itäisen raja vedettiin 1920-luvun alussa Korvatunturilta suorana linjana kohti Kalastajasaarentoa, joka jaettiin kahtia. Saarenon mantereesta erottaman kapean kannaksen ylitettyään raja kaarsi loivasti länteen päättyen Vaitolahteen Jäämeren rannalla.⁹ (ks. liite 1)

⁵ Ahvenainen 1970, s. 25 - 35; Suomenmaa IX.2 1931, s. 424 - 425 ja 427 - 428; Rosberg 1919, s. 10 - 17.

⁶ Suomenmaa IX.2 1931, s. 380 ja 424 - 425.

⁷ Ahvenainen 1970, s. 34 - 35; Suomenmaa IX.2 1931, s. 425 - 426.

⁸ Lehtola 1994, s. 83.

Käsitys rajojen merkityksestä oli Jäämeren rannalla tuohon aikaan vielä vapaamielisempi kuin se on esimerkiksi tämän päivän EU-Suomessa Torniojokilaakson asukkailla. Vuosisatojen ajan ihmisten keskeinen kanssakäynti, liikkuminen ja kaupankäynti Ruijasta Kuolan "*Ryssän-rannal-le*" asti oli ollut vapaata ja vailla minkäänlaista kontrollia. Tarton rauhan raja oli ensimmäinen totaalinen raja alueella, jolla rajoihin ja rajoituksiin ei oltu totuttu.¹⁰ Raja katkaisi väkivaltaisesti vanhat kauppayhteydet; lopetti saamelaiden perinteisen vuodenvuorokiertoon liittyvän siirtymisen; erotti ystäviä, sukulaisia ja perheenjäseniä toisistaan sekä äärimmäisissä tapauksissa jopa talon navetan päärakennuksesta¹¹. Rajan käsitteen uudelleen tulkinnan hyväksyminen ei sujunut petsamolaisilta kitkatta, kuten ei myöskään suomalaisen valtiollisuuden mukanaan tuoman lain, yhteiskuntajärjestyksen ja sivistyksen omaksuminenkaan.¹² Raja toi mukanaan myös rajaseudun kirot: rajavalvonnan, salakuljetuksen, epäilykset rajanaapurin vihamielisistä aikeista ja rajan yli suuntautuvasta salaisesta toiminnasta sekä valtion sisäisestä turvallisuudesta vastanneen elimen, Valtiollisen poliisin.¹³ Kuten kaikkiin muihinkin rajaseudun asukkaisiin koko siihen astisen itsenäisyytemme ajan, se suhtautui myös petsamolaisiin epäluuloisesti.¹⁴

Koko Jäämeren rannikon väestö oli vielä tämän vuosisadan ensimmäisille kymmenluville saakka erittäin heterogeenista koostuen useista eri kansallisuusryhmistä. Kaikkein monivaihteisinta elämäniä lienee ollut kuitenkin kapean Petsamovuonon ympärillä, missä sulassa sovussa keskenään asustelivat niin suomalaiset, norjalaiset, venäläiset, karjalaiset, syrjäänit, merilappalaiset, tunturilappalaiset kuin koltatkin.¹⁵ Yhdessä kielellisesti, kansallisesti, kulttuurillisesti ja uskonollisesti erilaisten ryhmien edustajat omaksuivat petsamolaisille tyypil-

⁹ Paavolainen 1979, s. 374 - 376; Suomenmaa IX.2 1931, s. 380.

¹⁰ Esim. Petsamolaista-lehti 1975 - 1993. Useita kertomuksia jatkuvista kontakteista rajan taakse; Norja tosin sulki Venäjän vastaisen rajansa 1852, mutta ihmisten ja työvoiman liikkumiseen sekä kaupankäyntiin yli rajan sillä ei ollut suurta vaikutusta. Porosaamelaisten perinteistä vuodenvuorokiertoa rajan sulkeminen ilmeisesti häiritsi.

¹¹ Toini Väänänen haastattelu, Oulu 2.2. ja 23.3.1993; Wallenius 1994, s. 131, kuva Vaitolahdesta.

¹² Esim. Maattivuonon asutus, Inkeri Kamulan suomennos V. Tannerin teoksesta Skolt-lapparna. Petsamolaista-lehti 1991 s. 13; Linkola 1944, s. 13; Suomenmaa IX.2 1931, s. 408; Salmela 1970, s. 82 - 83 ja 90; Kuusikko 1996, s. 40 - 47.

¹³ Vuosina 1919 - 1937 valtiollinen turvallisuuselimeksemme käytti nimeä Etsivä keskuspoliisi (EK). Lackman 1994, s. 11. Läpi koko tutkimuksen on käytetty selkeyden vuoksi organisaatiosta nimeä Valtiollinen poliisi eli Valpo. Näin pääasiassa siksi, että se esiintyi em. nimellä tutkimuksen käsittelemänä ajanjaksona.

¹⁴ Esim. Hagelberg 1993, s. 9 - 10 ja 20; Valpon Rovaniemen alaosaaston kielteinen lausunto 5.1.1942 koskien turvasäilöstä vapauttamista: "... *Petsamossa toiminnallaan ja puheillaan ... on jatkuvasti aiheuttanut sikäläisen muutenkin levottoman väestön keskuudessa ryssäläismielisen mielialan lisääntymistä.*". K.H.Hagelbergin henkilömappi (HMP) 7267. EK-Valpo I. KA; vrt. Hietaniemi 1989, s. 80; ks. myös Rumpunen 1994, s. 101 - 102 ja 115 - 116.

¹⁵ Esim. Petsamolaista-lehti 1975 - 1993; Linkola 1944, s. 5 - 7; Salmela 1970, s. 84 - 85; Sergejeff - Blåfield 1992, s. 89 ja 93; Suomenmaa IX.2 1931, s. 408; Kuusikko 1996, s. 200 - 201.

lisen elämänasenteen, joka parilla sanalla ilmaistuna oli suvaitsevainen ja suurpiirteinen. Oman leimansa petsamo-laiseen luonteenlaatuun toivat ankarat luonnonolosuhteet sekä vuodenaikojen ja sään jyrkät vaihtelut äärimmäisyydestä toiseen.¹⁶ Tämä näkyi niin ilossa ja surussa kuin rakkaudessa ja vi-hassakin. Asiat olivat joko-tai, ei mitään siltä väliltä - vaikkakin seuraavassa hetkessä tunne-reaktio saattoi jo edetä toiseen äärimmäisyyteen. Petsamolaiseen elämänfilosofiaan kuului lisäksi eräänlainen fatalismi - nöyryys mahtavien luonnonvoimien edessä. Petsamolaisten elämä oli läpi tämän vuosisadan ensimmäisten vuosikymmenten äärimmäisen köyhää, vaatimatonta ja yksinkertaista.¹⁷

Köyhyydestä siirryttiin petsamolaiseen tapaan nopeasti kohti toista äärimmäisyyttä 1930-luvulla, jolloin Petsamo nousi kansainvälisen politiikan valokeilaan, tosin jo edellisellä vuosikymmenellä löydetyn, rikkaan nikkelimalmiesiintymänsä ansiosta. Oikeudet Petsamon nikkeliin myytiin suurelle englantilais-kanadalalais-amerikkalaiselle kaivosyhtiölle, joka ei pitänyt mitään suurta kiirettä jalostuksen aloittamisen suhteen, vaan osti raaka-aineen, ettei se joutuisi sotavarustelun aloittaneiden saksalaisten käsiin.¹⁸ Kaivostoiminta saatiin kuitenkin käynnätyksi, ja niin Kolosjoen kaivosalueelle sekä muuallekin Petsamoon muutti runsaasti uutta väkeä tarjoutuneiden työtilaisuuksien houkuttelemana. Vuosikymmenen loppupuolella alkaneet levottomuudet Euroopassa vaikeuttivat maamme huoltoa sekä ulkomaankauppaa Itämeren suunnalla, minkä seurauksena liikenneyhteyksiä manner-Suomen ja Petsamon välillä alettiin kehittää. Ymmärrettiin että mahdollisen kriisitilanteen varalta Jäämeren suunta saattaisi olla Suomen ainoa henkireikä ulko-maailmaan.¹⁹

TUTKIMUSTEHTÄVÄ

Nikkelinsä myötä Petsamo kansainvälistyi ja sen strateginen merkitys kasvoi entisestään. Petsamosta muodostui samalla eräs Jäämeren rannikon vakoilukeskuksista, missä tiedustelutoimintaa harjoitettiin useiden eri valtioiden laskuun enemmän tai vähemmän peitellysti.²⁰ Valtioollinen poliisi pyrki erityisesti vastustamaan Neuvosto-Venäjäältä käsin harjoitettua vakoilutoimintaa. Suomen ja Neuvostoliiton suhteiden kärjistyessä kohti vuosikymmenen vaihteessa

¹⁶ Suomenmaa IX.2 1931, s. 383 - 384.

¹⁷ Petsamolaista-lehti 1979 - 1993; Kuusikko 1996, s. 47.

¹⁸ Vuorisjärvi 1990, s. 26 - 28.

¹⁹ Esim. Talvela 1976, s. 149 - 150.

²⁰ Esim. Paasilinna 1983, s. 210 - 215; Paarma 1970, s. 33 - 40 ja 90; Hagelberg 1993, s. 21 ja 39.

tapahtunutta yhteentörmäystä itärajan takaa organisoitu vakoilu- ja tiedustelutoiminta kiihtyi.²¹

Syksyllä 1939 juuri ennen talvisodan syttymistä pidatti Valtiollinen poliisi maaherra Kaarlo Hillilän myötävaikutuksella Petsamossa ja eräillä muilla paikkakunnilla, aiheesta myöhemmin kirjotettujen kertomusten mukaan, toista sataa henkilöä epäiltynä vakoilutoiminnasta Neuvosto-liiton hyväksi. Pidätettyjä pahoinpideltiin Kemissä järjestetyissä kuulusteluissa, minkä johdosta osa heistä saatiin tunnustamaan vakoilutoimensa. Osa tunnustuksista ei johtanut edes syytteisiin. Loppujen lopuksi vain 15 asianosaista sai Vaasan hovioikeudessa tuomion maanpetoksesta. Pidätettyjen joukossa oli paikallisten asukkaiden lisäksi Lapin rajavartiostossa palvellutta Petsamon komppanian miehistöä, aliupseereita sekä päällistöä - mukaan lukien komppanian vääpeli sekä päällikkö. Edellä mainitut saivat surmansa kuulustelujen aikana epämääräisissä olosuhteissa.²²

Kirjallisuudessa Petsamon vakoilujutun vaiheisiin on liitetty myös muita salaperäisiä kuoleman-tapauksia sekä ihmetelty Lapin rajavartioston komentajan, everstiluutnantti *O.J. Willamon* toimintaa tapahtumien keskiössä. Mielenkiintoisena yksityiskohtana voidaan mainita väite siitä, että komppanianpäällikön väitetyn kuoleman aikoihin Kemissä olisivat olleet paikalla myös Valpon päällikkö *Paavo Säippä* ja Lapin läänin maaherra *Kaarlo Hillilä* sekä mahdollisesti myös sisäministeri *Urho Kekkonen*.²³

Petsamon suuri vakoilujuttu on yhä tänä päivänä yksi merkillisimmistä ja lajissaan laajimmista operaatioista maamme valtiollisesta turvallisuudesta vastanneen organisaation historiassa. Tapauksen erikoislaatuisuutta osoittaa jo se, että mikään muu vastaava paikallisesti ja ajallisesti rajattu, yksittäinen tapaus ei ole saanut erikseen nimettynä tilaa EK-Valpon arkiston hyllymetreistä neljän arkistomapillisen vertaa. Se on yhä arvoitus, johon alusta alkaen on liittynyt paljon mystiikkaa, huhuja ja erilaisia versioita tapahtumien kulusta. Jutun tutkimusten yhteydessä satuneiden epäilyttävien kuolemantapausten lisäksi, eräänä syynä tapauksen jäämiseen hämärän peittoon oli tapahtumien ajoittuminen talvisodan alle ja loppuselvittelyjen kestäminen vielä sen jälkeiseen aikaan. Ulkopoliittisen kriisitilanteen aikaisen lehdistösensuurin ansiosta Valpon suhde julkisuuteen luonnollisesti muuttui. Myös välirauhan aikana se edel-

²¹ Paarma 1972, s. 72, 135 ja 138 - 140; Tigerstedt 1943, s. 259 - 260.

²² Varjo 1980, s. 233 - 262; Paasilinna 1983, s. 221 - 233; Rislakki 1986, s. 136.

leen vetäytyi kuoreensa, ja niinpä paljastettu laaja vakoilutapaus, joka normaalisti 1930-luvun lehdistössä olisi ollut jy-myytinen, yritettiin nyt vaieta kuoliaaksi. Normaalin tiedotuksen puuttuessa huhuille ja arvauksille jätettiin vapaa kasvupohja.²⁴

Virallisen totuuden mukaan Petsamon vakoilujutussa oli kyseessä konkreettinen vakoilutapaus, kun taas varsinkin tapahtumissa mukana olleiden mielestä koko operaatio oli Valtiollisen poliisin järjestämä provokaatio.²⁵ Samankaltaisia väitteitä esitettiin myös sodanjälkeisissä vasemmistohenkisissä piireissä.²⁶ Provokaatioteoriaa tukee myös lakitieteen tohtori Ensio Hiitosen 1953 ilmestyneessä kirjassaan "*Vääryyttä oikeuden valekaavussa*" tekemä havainto, jonka mukaan Valpo pyrki tekemään suurimmat paljastuksensa ja pidätyksensä määrättyinä ajankohtina - mieluiten valtion tulo- ja menoarvio käsittelyn alla. Hiitosen mukaan ilmeisenä tarkoituksena oli näyttää tehokkuutta ja tuoda esiin toiminnan tarpeellisuus järjestämällä jokin sopiva "*suuri sa-laliitto*" lähelle sitä ajankohtaa, jolloin sen anomat määrärahat tulivat käsitte-lyyn.²⁷ Petsamon tapaus sopisi ajoitukseltaan mainiosti tähän kaavaan.

Toisaalta on myös otettava huomioon, että talvisodan lähestyessä Valpo suunnitteli valtakunnallisessa mittakaavassa poliittiselta luotettavuudeltaan kyseenalaisen aineksen valvontaa ja suojelupidätysten toimittamista. Heinäkuussa 1939 oli koko maassa suojelupidätettävien listoilla lähes 3800 henkilöä. Oletettavasti myös pohjoisimmissa alaosastoissa meneteltiin samoin kuin muualla maassa, ja todennäköistä on, että listoilla oli myös tarkassa seurannassa olleen Petsamon asukkaita. Määräys vaarallisimman aineksen pidättämisestä kuulusteluja varten annettiin 16.10.1939. Sen seurauksena pidätettiin maassamme kolmisen sataa henkilöä, joista valtaosa oli valtio- tai maanpetoksesta aikaisemmin tuomittuja. Muutamaa poikkeusta lukuunottamatta heidät laskettiin kuulustelujen jälkeen vapaaksi. Samaan aikaan alettiin suorittaa Petsamossa vakoilujuttun liittyviä pidätyksiä. Edellä mainitun provokaatioteorian kan-

---

²³ Ibidem.

²⁴ Hagelberg 1993, s. 19; Vuorio 1982, s. 25; ks. myös Kuusikko 1996, s. 326 ja 333; esimerkkejä muista 1930-luvulla laajaa julkisuutta saaneista vakoilujutuista: Hertta Kuusisen ja Toivo Antikaisen jutut sekä ns. "*Suuri vakoilujuttu*", Yleisesikunnassa työskennelleen luutnantti Pentikäisen loikkaus Neuvostoliittoon 1933: Lackman 1994, s. 72 - 73; Tigerstedt 1943, s. 142 - 194; Varjo 1980, s. 163 - 186.

²⁵ "Jännitysnäytelmä", Suuri vakoiluskandaali Petsamossa 1937 - 1939. Evl. Matti Tiitolan julkaisematon käsikirjoitus. Anssi Vuorenmaan kokoelma.

²⁶ Esim. Suominen-Kemppainen 1980, s. 171 - 185.

²⁷ Hiitonen 1953, s. 510.

nalta voidaan ajatella, että tarkoitus oli konkreettisen vakoilutapauksen varjolla siirtää valtakunnan turvalli-suudelle katsottuja henkilöitä pois strategisesti tärkeältä alueelta.²⁸

Kirjailija Erno Paasilinna - joka aikanaan 1980-luvun alussa penkoi jutun taustoja Petsamo-aiheista kirjaansa varten ja joutui sen takia uhkailun ja pelottelun kohteeksi - tiivistää tapauksen luonteen seuraavasti: *"Tämä koko näytelmä on niin hyvin varjeltu ja niin hyvin peloteltu salaisuus, ettei se sovi mihinkään normaalikaavaan. Aikanaan saamme tietää totuuden - kun se kiinnostaa meitä yhtä paljon kuin JFK:n ja Olof Palmen murhatkin - mutta niin myöhään ettei se enää koske asianosaisia."*²⁹ Mielestäni aika on tullut - selvittää, mitä todella tapahtui ja miksi. Mitkä olivat tuon niin paljon inhimillistä kärsimystä aiheuttaneen tapauksen todelliset syyt ja motiivit sekä kuka tai ketkä olivat kaiken takana.

Täytyy kuitenkin heti aluksi todeta, ettei lähteiden ongelmallisuuden vuoksi absoluuttiseen totuuteen voida päästä. Sen sijaan joudun ristiriitaisen lähdeaineiston pohjalta usein osoittamaan, *mitä ei ole voinut tapahtua*, ja sitä kautta miettimään, *mitä mahdollisesti tapahtui*. Koska prosessin yhteydessä, 1939 - 1940 syntyneet asiakirjalähteet eivät anna suoraa vastausta käsiteltävään ongelmaan, vihjeitä olen etsinyt myös tapausta edeltävistä ja seuranneista tapahtumista. Vuonna 1938 Petsamossa paljastuneista vakoilutapauksista olen jättänyt yhtä poikkeusta lukuun ottamatta huomiotta, koska niihin liittyneet tapahtumat eivät tuo esille tutkimuksen kannalta oleellista tietoa eikä niissä esiintyvillä henkilöillä ole yhteyksiä myöhempisiin tapahtumiin³⁰. Sen sijaan varsinainen tarinamme lähtee liikkeelle jo jouluyöstä 1935. Viimeiset Petsamon vakoilujuttuun mahdollisesti liittyvät jälkiseuraukset ulottuvat vielä niin kauas kuin 1980-luvulle saakka.

Kirjallisuudessa Petsamon suuren vakoilujutun on katsottu käsittävän lähinnä vain syksyllä 1939 suoritetun laajan pidätysaallon aikaansaamaa prosessia. Varsinaisesti juttu sai alkunsa kuitenkin jo saman vuoden elokuussa suoritetuista pidätyksistä. Sen lisäksi, että myös Valpo on aikanaan käsitellyt tapauksia kokonaisuutena,³¹ ne liittyvät toisiinsa monessa muussa suh-

²⁸ Hietaniemi 1989, s. 65 - 68; Petsamon vakoilujuttu (Pva), kansiot (ko) 1 - 4, kuulustelupöytäkirjat. EK-Valpo I. KA.

²⁹ Erno Paasilinnan kirje tekijälle 27.11.1993; Paasilinna 1996, s. 406.

³⁰ Kuusikko 1996, s. 324 - 326.

³¹ Käsien laadittu lista pidätetyistä ja pidätyspäivämääristä; *"Kemin jutun kehys"*, tuntemattoman tekijän tod.näk. marraskuun puoleksavälissä 1939 laatima muistio kuulustelujen vaiheista; Tod.näk. os.pääl. Risto Linnan syksyllä 1940 käsien laatima muistio oikeuskäsittelyn vaiheista. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

teessa. Olen nimennyt elokuun tapahtumat vakoilujutun ensimmäiseksi - ja syksyn tapahtumat sen toiseksi vaiheeksi. Ensimmäinen luku on nimensä mukaisesti eräänlainen johdantojakso, jonka sinänsä erilliset tapaukset nivoutuvat myöhemmän käsittelyn edetessä kokonaisuuteen ja pyrkivät saamaan selityksensä. Vastaavasti syksyn tapahtumat selittävät analogisesti aikaisemmin tapahtunutta. Rakenteellisesti tutkimus seurailee aiheesta jo aiemmin kirjoitettuja kertomuksia, sikäli kun olen katsonut niiden jollain tapaa liittyvän tapaukseen.³² Esityksessä olen pyrkinyt noudattamaan kronologiaa, sikäli kun se jutun monimutkaisuuden puolesta on ollut mahdollista.

TUTKIMUSTILANNE JA LÄHTEET

Tähän mennessä tuosta traagisesta tapauksesta on kirjoitettu pelkästään kaunokirjallisia selostuksia, jotka pohjautuvat suurimmilta osiltaan olettamuksien ja huhupuheiden varaan. Tieteellistä tutkimusta tapauksesta ei ole tehty lähinnä siitä syystä, että lähdeaineistoa ei ole ollut saatavilla. Asiantila korjaantui 1992 nykyisen Suojelupoliisin edeltäjien, Etsivän Keskuspoliisin - Valtiollisen poliisin, arkistojen avauduttua ja teki myös tämän esityksen tarvitseman lähdeaineiston kokoamisen aloittamisen mahdolliseksi. Nykyään perustutkimuksen suuntaus on siis parempaan päin. - Tosin valtiollisen turvallisuuselimen kokovartalokuvaa hovioikeuksien arkistomateriaalin pohjalta hahmotteli jo vuonna 1977 Lars Björne, ansiokkaalla tutkimuksellaan Turun Hovioikeuden poliittisista oikeudenkäynneistä 1918 - 1939³³.

Vuonna 1989 ilmestyneessä *”Tuntematon talvisota”* -teoksessa oleva Tuija Hietaniemen artikkeli *”Valtiollinen poliisi ja talvisota”* sekä 1992 ilmestynyt tutkimus *”Lain vartiossa - Poliisi Suomen politiikassa 1917 - 1948”* perustuu jo EK-Valpon alkuperäisaineistoon. Viimeisin Valtiollisen poliisin historiasta kertova teos on 1994 valmistunut poliisioppilaitosten oppikirjaksi tarkoitettu, *”Turvallisuuspoliisi 75 vuotta”*, jonka ovat toimittaneet Matti Simola ja Jukka Sa-lovaara. Edellisen tekijöihin kuuluu myös dosentti Matti Lackman, jonka artikkeli, *”Etsivä Keskuspoliisi 1919 -1937”*, valottaa EK-Valpon toimintaa ja organisaation kehitystä. Lackman on käsitellyt suomalaisen turvallisuuspoliisin historiaa jo aikaisemmissa Suomen Kommunistisen Puolueen ja punaisen jääkäri liikkeen toimintaan suuntautuneissa tutkimuksissaan.³⁴ Vuonna 1993 Oulun yliopiston Historian laitoksella tekemäni tutkielma Petsamossa

³² Varjo 1980, s. 233 - 260; Vuorio 1982, s. 19 - 24; Paasilinna 1983, s. 220 - 231.

³³ Björne 1977, *”...syihin ja lakiin eikä mielivaltaan...”*.

³⁴ Esim. Lackman, 1986.

1941 suoritetuista turvasäilöpidätyksistä sivuaa käsittelemääni aihetta läheisesti. Se antaa näkökulman Valpon toiminnasta 1930-luvulta sotavuosiin erityisesti Pohjois-Suomessa³⁵. Tuoreinta tutkimustietoa esitykseeni tuo Kirsi Kuusikon 1996 ilmestynyt väitöskirja *"Laiton Lappi, laitton Petsamo. Rikollisuus ja järjestysvalta Petsamossa 1921 - 1944"*.

Tutkimusaiheeni päälähde, Petsamon vakoilujutun asiakirjakonaisuus, sijaitsee Kansallisarkistossa Helsingissä ja käsittää aineistoa kaikkiaan neljä mapillista. Kansiot sisältävät lähinnä kuu-lustelupöytäkirjoja, joihin yleensäkin tulee suhtautua erittäin kriittisin varauksin. Tässä tapauksessa pöytäkirjojen lähdearvo sisältyy nähdäkseni suurimmalta osin niiden ristiriitaisuuksien ja epä johdonmukaisuuksien varaan. Tapahtumien todellista kulkua on mahdoton rakentaa pelkäs-tään niiden kautta, koska ne eivät todellakaan *"totuudenmukaisuudellaan häikäise"*³⁶. Sen ta-kia johtolankoja olen joutunut etsimään enemmänkin EK-Valpon muun arkistoineiston seasta sekä muiden viranomaisten arkistoista.

Kuolemantapauksia seuranneita oikeudenkäynti- ja rikostutkinta-asiakirjoja löytyy Oulun maa-kunta-arkistosta. Erääksi tärkeimmistä lähteistä nousee everstiluutnantti Matti Tiitolan, ilmei-sesti 1970-luvun alussa kirjoittama julkaisematon käsikirjoitus *"Jännitys näytelmä", Suuri va-koiluskandaali Petsamossa 1937 - 1939"*. Tapahtumien aikaan nuori luutnantti Tiitola palveli Yleisesikunnan tiedusteluosaston alaisena tiedustelu-upseerina Petsamon rajakompaniassa. Hänen arvioistaan tapahtumien kulusta ja hahmottelemastaan henkilögalleriasta on ollut suuri apu käsitteillä olevan tapauksen ymmärtämiseen.³⁷

Keräämäni haastatteluaineisto tukee osaltaan asiakirjojen antamaa tietoa, mutta valitettavasti sen lähdearvo on kovin pieni, mikä johtuu tapauksen luonteesta sekä ajan rattaan kuluttavasta vaikutuksesta. Vielä tänä päivänä - yli viidenkymmenen vuoden jälkeisistä tapahtumista kysel-lessäni - olen törmännyt pelkoon ja salailuun. Lisäksi tapahtumissa keskeisesti mukana olleet, muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta, ovat jo poistuneet joukostamme. Myös arkistoineis-ton osalta salailu jatkuu yhä: maanpetossyytteitä koskeviin Vaasan Hovioikeuden papereihin ei ole ollut mahdollista tutustua, sillä ne on julistettu salaisiksi aina vuoteen 2013 saakka. Sama koskee myös Korkeimman oikeuden tapaukseen liittyviä asiakirjoja, joista osa

---

³⁵ Hagelberg 1993.

³⁶ Hagelberg 1993, s. 22.

³⁷ "Jännitys näytelmä", Suuri vakoiluskandaali Petsamossa 1937 - 1939. Evl. Matti Tiitolan julkaisematon käsikirjoitus. Anssi Vuoremaan kokoelma

on todennäköisesti tahallaan hävitetty³⁸. Myöskään Sota-arkistosta ei käsiteltävään ongelmaan apua löydy. Mikäli maamme sotilaallisesta tiedustelusta vastanneen Päämajan Yleisesikunnan valvontaosaston arkistoon Petsamon suuresta vakoilujutusta aikanaan tietoja kertyi, ne katosivat sotien jälkeen muun materiaalin mukana operaatio *Stella Polariksen* yhteydessä.

---

³⁸ Puolustusministeriön sotahistoriallisen toimiston evp. päällikön evl. Anssi Vuorenmaan haastattelu Helsingissä 24.11.1995: Vuorenmaa löysi virkaanastuessaan edeltäjänsä ev. E.Kuussaaren jälkeenjääneistä papereista lainauskuitin, joka oli lähtöisin Korkeimman oikeuden arkistosta ja koski Petsamon vakoilujutun tutkimuksia. Myöhemmin asiakirjojen palauttamista koskevaan tiedusteluun oli Vuorenmaan täytynyt vastata, ettei papereita toimistosta löytynyt.